

Оксана КУЗЬМЕНКО

ЕПІЗОД ЯК СТРУКТУРНА ДОМІНАНТА ФОЛЬКЛОРНИХ НАРАТИВІВ ПРО ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ

У статті автор розглядає композицію фольклорних наративів про Першу світову війну. Проаналізовано особливості утримання в колективній пам'яті і фольклорній традиції найбільш важливих епізодів з історичного минулого про війну та військо. Зроблено спробу виділити і класифікувати типові структурні частини. Визначено, що в оповіданнях-меморатах композиція тексту складається із низки сюжетів, які мають тенденцію до відокремлення в самостійний одноепізодний твір. В історичних переказах текст має форму короткого «резюме великого епізоду» із ознаками семантично й інтонаційно виділених образних констант.

Ключові слова: фольклорний наратив, переказ, меморат, текст, епізод, структура, мотив, образ, інтертекстуальність, колективна пам'ять, оповідна традиція.

© О. КУЗЬМЕНКО, 2012

Специфіка побудови наративних текстів про історичне минуле є предметом вивчення багатьох сучасних гуманітарних наук. Як об'єкт дослідження усні оповідання, автобіографічні оповіді у формі меморатів, фабулатів чи переказів, які входять у силове поле терміна «*фольклорний наратив*», стали плідним матеріалом для вирішення широкого спектру проблемних питань соціологів, істориків, етнологів, етнопсихологів, лінгвістів. Очевидно, що кожна із дисциплін виробила чи формує свою методологічну базу дослідження сучасних сюжетних текстів, які належать не тільки індивідуальному досвіду особи, але головно є відтворенням (або творчим повторенням) досвіду колективного, в якому синтезувалися загальнокультурна та комунікативна інтенції оповідача.

Інтенсивною і надзвичайно продуктивною у світовій практиці є робота із текстами народних оповідей усних істориків, і зокрема в Україні (праці Т. Вороніна, Г. Грінченко, Ю. Іріюглу, В. Календарової, О. Кісь та ін.) [23]. Дієвим інструментарієм вважаємо докладно розроблену у цій галузі методику записування та формування колекцій інтерв'ю (наприклад, у формі анкетування чи глибокого інтерв'ю) з метою одержання релевантного свідчення про драматичне минуле. Важливими та корисними саме для фольклористики будуть ті методології, які є базою для аналізу не тільки усно-історичних свідчень (такої думки дотримується також Олександра Бріцина [4, с. 135]), але й наратології (яку у фольклористиці застосовує Оксана Лабащук [15, с. 166—167; 16]). Врахування також методологічних принципів об'єктивної герменевтики та екзистенціалізму, особливо категорії «пограничної ситуації», розширяє картину розуміння і тлумачення передусім таких сюжетних мотивів, в яких відображено поведінкові та чуттєві стани людини, яка перебуває в екстремальних умовах [7, с. 152]. У цьому контексті вважаємо за необхідне наголосити, що для усних істориків головним предметом дослідження є «суб'єктивний досвід окремої людини» [8, с. 15], натомість для фольклористів — вербалізований суб'єктивний досвід, що об'єктивований фольклорною традицією. І цю різницю вбачають самі послідовники усної історії, зокрема американська дослідниця Барбара Аллен [27, с. 19].

У ділянці теорії вивчення колективної та індивідуальної пам'яті важливими вважаємо напрацювання учених-філологів середини ХХ ст. (К. Сідова, С. Азбелева, Ю. Лотмана, К. Кабашнікова,

С. Мишанича та ін.). Згадані дослідники у низці ґрунтовних монографічних праць дійшли засадничих висновків щодо природи та змістово-семантичних особливостей текстів усних оповідань. Вони поставили питання про жанрові різновиди, простежили типологію і характер перетворень особистих спогадів у квазі-меморати чи перекази, здійснили їх категоризацію. Починаючи з останньої третини ХХ ст. зростає інтенсивність звернень до неписаних жанрів фольклору, зокрема щодо вивчення генези, поетичної структури та прагматики епічних прозових наративів у працях українських фольклористів (Л. Дунаєвської, В. Давидюка, В. Сокола, Н. Пазяк, О. Брідиної, І. Головахи, І. Павленко) та зарубіжних учених (І. Голованова, Й. Лугівської, Д. Сімонідес, І. Башгроз). На сьогодні у широкому спектрі різновекторних досліджень фольклорної прози пануючою залишається теза про те, що аналіз сучасних меморатів та фабулатів, які відтворюють виконавці неказкової прози, дозволяє зрозуміти механізм та шляхи розвитку традиції на певному історичному етапі [4].

У своїх попередніх публікаціях, присвячених дослідженню поетики фольклорної прози, ми цитували цінну думку Степана Мишанича із монографії «Усні народні оповідання. Питання поетики» (1986), що вже на рівні першого повідомлення про подію у розповіді оповідача домінантною стає не інформація, а передача почуттів, переживань очевидця, свідка, учасника події, зображення його емоційного стану та ретроспективна оцінка того, що формує виразну художню структуру [20, с. 42]. У новочасній слов'янській фольклористиці надалі утверджується позиція ширшого погляду на усні оповідання [27, с. 200]. Так у працях польських вчених наголошується на обов'язковому вивченні розповідей-спогадів як форми усної народної прози. Дорота Сімонідес зауважила, що такі дослідження особливо стосуються оповідань про війни, катастрофи, аварії, які однією подією охоплюють велику кількість людей [22, с. 124]. Трагічний досвід колективного пережиття конструє відповідну образну модель пам'яті минулого. Вона, за справедливим міркуванням Катажини Казмерської, залишається важливим джерелом окреслення як власної ідентичності, так і ідентичності національної [26].

Пропонована стаття перебуває у сфері актуальних фольклористичних досліджень, які спрямовані

на виявлення, фіксацію та текстуальний аналіз сучасних творів неказкової прози, що відображають традиційне уявлення про історичне минуле.

Метою нашої статті є спроба висвітлити синтагматичну структуру сюжетних текстів у складі фольклорних наративів про Першу світову війну, які збережені сучасною усною традицією. Основними завданнями вважаємо виявлення специфіки моделювання текстів історичного типу через аналіз поетичних особливостей епізодів, визначення їх місця у структурі вербалізованих завершених текстів, що здебільшого відповідають жанровим критеріям історичного переказу.

Поняття «епізод» не входить у компендіум основних термінів фольклористики. Він притаманний термінологічній системі літературознавства, де під цим словом розуміють одну із подій, відносно самостійний компонент сюжету в епічному, ліро-епічному та драматичному творі, який є органічною ланкою в загальній системі твору та в його композиції [18, с. 240]. Однак цей термін, як свідчить практика, дуже активно використовується у фольклористичних роботах, де дослідники наголошують на тому, що епізод є композиційною частиною фольклорного твору, а виділення епізоду складає основний конструктивний принцип побудови такого виду тексту [19, с. 136].

Головним питанням, яке постає перед кожним, хто вивчає поетичні особливості фольклорної прози неказкових жанрів, є проблема членування, виділення тексту з потоку побутового мовлення. Структурування досвіду як основи вербалізації — це обширне питання, яким займаються наратори й лінгвісти. І тут методологічно важливою є праця Уолеса Чейфа «Пам'ять і вербалізація минулого досвіду» (1977), в якій докладно розглядається механізм трансформації (чи інтерпретації) чуттєво сприйнятої події у вербальну форму мови та важелі утримування цієї події в пам'яті. Автор пише, «що усе те, що утримується в пам'яті, підлягає подальшим процесам *інтерпретації*» [24, с. 40], таким чином обумовлюючи важливість творчої діяльності при згадуванні реальних подій. Дослідник вибудовує свою теорію типології епізодів на розумінні дискретності досвіду. Вчений доходить переконливого висновку, що однією з важливих умов вербалізації є процес поділу великого епізоду пам'яті, вилученого з досвіду мовця, на менші частини тобто «розчленування епі-

зоду на підепізоди» (subchunking), який значною мірою є ієрархічним [24, с. 39—41].

Жанрова зумовленість побудови епізоду. У своїх попередніх студіях ми писали, що фольклорні нарativi про Першу світову війну є різножанровими моделями. Це і спогади-меморати, і спогади-фабулати, і спогади-перекази. Одним з об'єктів нашого дослідження були розповіді січових стрільців, зафіксовані у воєнний час, по свіжих слідах спогадів драматичних і найбільш пам'ятних подій, які перейшли у сферу особистих історій про війну [14; 15]. Аналіз структури і змісту таких оповідань засвідчив, що січові стрільці не раз переказували особисті враження про неординарні випадки на фронті своїм бойовим товаришам, і, можливо, іншим близьким людям. Властиво ці вербалізовані історії, що закреслені на індивідуальному досвіді, вже є не тільки «повідомленням про пережито» (Ф. Ранке), чи спогадом (меморатом), але готовим оповіданням у формі фабулату. У них оповідач, який ще виступає у ролі учасника нещодавніх подій, прагне узагальнити, відшліфувати певний пам'ятний епізод. У цьому явищі вбачаємо важливу рису дієвого фольклоротворчого процесу, який зароджується на рівні нарації. Тому цінною вважаємо думку Д. Сімонідес про те, що «кожен меморат — це потенційний фабулат і тому повинен входити в коло зацікавлень фольклориста» [22, с. 122].

Порівнюючи тексти стрілецьких оповідань, які описують перипетії воєнного досвіду із оповіданнями, які були записані від цивільного населення по свіжих слідах війни, та текстами, які у побутують сьогодні, ми помічаємо зміну художньої манери відтворення досвіду. Це зумовлено, очевидно, не тільки жанровою приналежністю, але й особливістю часу фіксації матеріалу. Суттєвим для інтерпретатора є те, коли текст є видобутий із короткотривалої пам'яті, і текст, що опирається на давноминулий досвід попередніх поколінь. До перших з ряду належать *оповідання-фабулати*, структура яких має характер низки кількох взаємозв'язаних епізодів, які можуть поєднуватися за різним принципом: ступеневого звуження образів, нанизування послідовних дій з метою уповільнення сюжету, використання одного епізоду, що готує сприйняття другого епізоду.

Принцип послідовно зчеплених епізодів, властивий, наприклад, тексту, який під час війни записав В. Гнатюк на Дрогобиччині. Вважаємо за доцільне

опублікувати повністю текст, який ми віднайшли в архіві Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, зберігаючи мову оригіналу рукопису:

«В 1914 році цофали ся наші войска в гори. Прийшли тоди до нашого села мадяри. Прийшли їх кватермани, ходили по селу і назначували кватири всюди по халупах. Прийшов кватирмах і до нас, до нашої хати і назначив для єдного страшого офіцера квартиру в нас. Як кватирмах пішов, зараз офіцер прийхав на обору, зліз з коня, прийшов до хати, сів на лаву, дав зараз братови малому Грицеву чиколядку і цукру кавальчик, поглядив по голові і сказав: «Добра» (що буде добрий вояк з него). Зладив йому тумер вечеру, засвітив лямпу, він сів і зів, лямпа сі світила, а він зачав роззирати ся по хаті. Глянув помежи образи і зобачив святого Миколая з бородою і з короною та сказав: «Не добре то рус» (що то цар російський) і сказав его здіймити і спалити. Я сказала, що то ні не Москаль, ні не Рус, а він казав, що Рус, не вірив. Я взяла, зняла образ і спалила, бо его ся бояли, аби нам що не зробив. А на інші образи сказав: «То добра, добра».

Ми всі пострашили ся, що він так казав» [1, арк. 3].

У цьому оповіданні маємо характерний початковий епізод («мадяри заходять в село»), вставний епізод («подарована шоколадка») та генеральний епізод, що у драматичній формі змальовує сцену, яку ми умовно назвали [Як маляр наказав спалити образ святого Миколая].

Механізм структуризації воєнних історій, їх трансформації та усної передачі з покоління в покоління можна простежити завдяки аналізу композиції текстів, що мають виразно інтоновані семантичні зони. Поглянемо, наприклад, як відбувається творення одного епізодного сюжету. Текст переказу ми записали 14 липня 2008 р. у с. Завалів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. від Радомінської Ганни, 1954 р. н. При розшифруванні скористалися методикою курсивно-шрифтового запису інтонаційно виділених слів, яку запропонували та успішно застосували Олександр Бріцина та Інна Головаха [5, с. 54—55]:

[Як стрільці рятували бібліотеку М. Грушевського]
«...Пам'ятаю, він [дід, батько матері, Шкіра Євген Опанасович. — О. К.] **розказував**, що бібліотеку... (від кого я найскоріше почувала за

Грушевського, що ще малá була). **Ма́ма каза́ла**, що бібліотека Грушевського **горіла**. І вони́ гасіли, але не го́ден бу́ло погасіти.

— Де?

— В Києві...

— То дідо Ваш був у Києві?

— Так.

І кра́з ото він гасів ту бібліотеку. *І каза́в*: ми всі кинулися гасіти, бо **каза́ли**, що то шко́да, що́бі пропа́ли ці́нні книжкú. І, **ка́же**: не го́ден бу́ло погасіти — так горіло. Таке от. Так **з розка́зу...** *То під Кру́тами*. [15, арк. 134].

Як бачимо, окремі лексеми («бібліотека ... горіла» — «гасили» — «він гасив» — «не годен було погасити») несуть навантаження інтонаційно виділених мовленнєвих констант, які формують схему вербалізованого досвіду. Такі елементи тексту, як слушно помітила О. Бріцина, є своєрідним «концепційним згустком», що забезпечує стійкість змістового ядра переказу і тривалість його у часі. І справді, у фольклорному тексті задіяний повтор традиційного стереотипного кліше («казали»), що вказує на тричі перенесений досвід: від діда до матері, від матері до дочки.

Наявність семантично навантажених предметних образів є важливим цементуючим моментом багато-епізодних переказів, що складаються з кількох невеликих маркованих фрагментів. Вони утримують епізоди у пам'яті оповідача та є тими знаковими об'єктами, про які У. Чейф писав, що вони відрізняються високою мірою кодованості [24, с. 71]. На цей важливий момент запам'ятовування тексту вказують позатекстові комунікативні явища, скажімо, коментарі оповідачів. Такою, наприклад, є прикінцева репліка нашого респондента (Лагошняка Дмитра, 1922 р. н., колишнього вчителя історії, директора школи із с. Завалів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.), який під час нашої розмови, проведеної на подвір'ї його хати 14 липня 2008 р., пригадав історію про односельця, січового стрільця Сокольського Петра: «[...] *Слухайте, тих розповідей було по цілих вечорах. Ми не мали що робити та посідали, та й він мені розказував, як там... сюди-туди. Але то не збираєся в пам'яті, а такої машинки [магнітофона. — О. К.] не було*» [15, арк. 135]. До слова, саме фраза «стрілецька шапка» була тим кодом, емоційно маркованим образом, що заактуалізував у пам'яті

літньої людини невеликий спогад про стрільця-емігранта, що перед виїздом за кордон заховав під стріхою на Кам'яній горі свою стрілецьку шапку.

Отож, ми спробували подивитися на прикладах: як і завдяки чому «збираєся в пам'яті» інформація про історичне минуле, як і через які образи вона вербалізується у самостійний художньо закінчений текст, що став елементом культурного досвіду. Розглянемо, наприклад, побудову варіантів переказів з Бойківщини із сюжетотворчим мотивом «селяни ховають полеглих на війні». Тексти, яким ми дали назву [**Спільна могила**], були записані 6 липня 2007 р. у с. Сянки Турківського р-ну Львівської обл. від трьох респондентів у контексті розмови про те, «а що було у селі під час Першої світової війни?». Наші оповідачі різнилися за віковими, гендерними, соціальним статусом та творчими здібностями. Тому підбірка записаних від них текстів певною мірою дозволяє виключити фактор суб'єктивізму, який, хоч і впливає на якість вербалізації досвіду, але не є вирішальним у стосунку до твору, структурно-семантична модель якого вже зазнала вигладжування та шліфування.

Розглянемо три варіанти, побудовані із кількох під-епізодів. У вар. А зачин має *початковий епізод*, стиль якого свідчить про уміння літньої оповідачки Федичканич Катерини (84 р.) в силу великого життєвого досвіду і творчої потенції¹ творити епічну розповідь та будувати її за суто фольклорним композиційним прийомом — принципом ступеневого звуження образів. Художні образи включені у двочленну конструкцію «предикат дії — об'єкт дії», де чітко виділено набір слів-образів: війна — фронт — поле — цвинтар — яма — фіра — труп.

А

«Світова війна була... В штирнайцятomu році — Перша світова війна. Ту був фронт. І **в́зом звóжували** людій і там хороніли. В ямі. **Копáли яму. Штирнайцятого року. Моя ма́ма виділа...**

— Кого там ховали? Чиїх солдат?

— Австріяцькі, рúські бу́лі — бо Австрія бу́ла. Всякі, всякі бу́лі. І ма́дари ... Всякі, всякі. ...

¹ Федичканич Катерина, 1923 р. н., є самодіяльним автором кількох співанок-хронік про переселення українських селян внаслідок операції «Вісла» у 1946 р. Про фольклорний репертуар цієї непересічної жінки ми коротко писали у своїй статті [11, с. 313—314].

— *А чие то було поле, бабцю, що віддали під військовий цвинтар?*

— [...] То було жидівське поле... Тото війна була і там цвинтар зробили... Ніхто не питав... Там просто робили яму, копали. Звóжували фірами трóпів. То всьо тотó...» [15, арк. 71].

Якщо схематично передати цей доволі уривчастий сюжет, то він виглядає як лінійна часова послідовність образів, що у інших варіантах може мати синонімічні вираження:

- 1 — *війна була*
- 2 — *був фронт* (вар: *бій*)
- 3 — *звозжували людей* (вар: *трупів*)
- 4 — *збирали кістки*
- 5 — *копали* (вар.: *зробили*) *яму*
- 6 — *робили цвинтар* (вар.: «звозжували сюда»)

Утримання кількох головних динамічних образів (епічний стиль яких забезпечує відповідна граматична форма дієслів минулого часу у безособовій синтаксичній конструкції) і перехід їх в оповідну традицію підтверджується однотипністю даної структури в інших текстах. Розглянемо схему наступного тексту (вар. Б), який ми записали від Василечка Ярослава, 1944 р. н. Зауважимо, що оповідач, у порівнянні з попередньою респонденткою, належить до кола людей середнього покоління. Через те у побудові головної лінії сюжету він опирається на інший тип досвіду — дитячий. У тексті маємо пряму вказівку на механізм передачі клішованої інформації зі слів матері, у пам'яті якої цей же сюжет з віком трансформувалася від найбільш цікавого враження до враження найбільш значимого. Про це у відступі сам оповідач говорить так: «*А мама була мала і хіба то запам'ятала, що так*».

У тексті переказу, що є, по суті, «резюме» дитячого досвіду матері, бачимо намагання нового структурування оповіді на задану тему. На це вказують численні авторські коментарі (для зручності прочитання передаємо їх курсивом). Таким чином стає помітним, що (які мотиви) оповідач виділяє в окремі епізоди, що залишається для нього ціннішим, а що другорядним. Архітектоніка вар. Б згідно з попередньою нумерацією має таку послідовність семіотичних образів: 3—2—4—6.

Б

«**Розказувала моя мама...** Вона вже мала не знаю скільки років, що тітка з вуйком звóжували

трóпів. Таких, що находіли. Звóжували сюда [на перший цвинтар. — О. К.]. А другий цвинтар є там, на перевалі...

— *А коли звозжували?*

— То було після війни, я знаю / може, в шістнадцятому році чи якому. Мала чотирнадцять років. Вона була з першого року [1901 р. — О. К.]. А вуйко був з 1896-го. То були моєї мами брат і сестра...

— *Як вони називалися?*

— Фамілія Марканич Марія і Марканич Ілько.

...**Мама розказувала...** Пам'ятала, знаєте. Там великі бої проходили. А мама була мала і хіба то запам'ятала, що так / «Йой!!» — *всьо* то стогнало і так йойкало і кричало. І наступали так, **каже**, з багнетами. *Бо то не було шо стріляти / шаблями воювали* в чотирнадцятому році.

— *То козаки воювали?*

— То Австрія з тим / з Миколаєм воювала [...] То не видно було там людей, то кістки збирали. Бо то інфекція якась... після того могла якась хвороба постати. І тиф / і всяке, що не хочете». [15, арк. 71].

Для підтвердження продуктивної думки У. Чейфа про те, що виділеність впливає на пам'ять і вербалізацію конкретних епізодів [24, с. 64], поглянемо на модель іншого переказу, який ми записали у тому ж населеному пункті від Чівки Ілька, 1930 р. н.:

В

«...То така була війна, що дуже довго тривала борба. Білися. Сянки то забирали, то освобожали. Гоніння také було. *То отó в отіх Млаках, що під желізною дорогою*. Тоті трóпи після війни, то звóжували в ящиках дерев'яних. **Вілами** тотó кістки збирали (бо вже кістки були). **І возіли до цвинтаря**. (А то що гробик такий є / то гроби неправдиві. То, знаєте, у сорок першому, як то була війна з німцями, то були ту маляри, малярські євреї. Їх не розстрілювали, а вони ту робили — дороги ремонтували, всьо. То вони тоті гроби збивали в ящик (то вже при моїй пам'яті), ящик збивали і поробили такі гроби, що отут біля цєркви).

[...] А то була велика яма та звозіли і змітували тотó. **Скільки народу було! Дуже много!**

[...] То людей заставляли... Людєй заставляли. Люди вивозіли своїми кіньми в ящиках тоті трóпи.

— *З якої армії були полеглі?*

— Там булі мадяри, там булі австрійці, там булі і українці... [Дружина оповідача доповнила] *Най Бог не дасть такого!*» [15, арк. 72].

Конструкція цього сюжету складається з епізодів: 1—3—2—3, які демонструють вплив логічної пам'яті на характер образної пам'яті [9, с. 83]. Тут помітно, що послідовність епізодів порушена, але набір важливих подієвих елементів залишається сталим. Таким чином ми можемо говорити про збереження не тільки в суб'єктивній пам'яті, але ширше — у фольклорній традиції однотипних образних констант. Таким чином утримування певного набору епізодів є свідченням вербально закріпленої трансмісії інфофакту.

Не можна оминати також того моменту, що кожен з оповідачів додавав до свого переказу кілька міні епізодів, що конкретизує той чи інший образ (у вар. Б — це драматична картинка бою: як наступали з багнетами і не мали чим стріляти; а у вар. В — деталізація образів трупів). Такими, наприклад, є епізоди про поранених, про копання великої ями. Вони навантажені експресією гіперболічного увиразнення теми, в чому проявилася естетика індивідуального художнього мислення оповідачів.

Нерідко можна спостерігати, що міні-епізоди розділяються за допомогою інтонаційно виділених повторюваних формульних виразів. Цікавим прикладом такого типу структуризації тексту є переказ про Крути, який передував епізодові про бібліотеку Грушевського. Тут візья індивідуального сприйняття та оцінки «австрійської» війни з погляду сучасного оповідача розчиняється в традиційних образах та епічному стилі художньо-виразальних елементів лапідарного тексту:

[Страшна війна]

«**Мама розкажує, що дід казав, що то була така страшна війна.** Що так шаблями били, стинали голови, що / як капуста, злітали голови. **Кони ржали.** Так за тими солдатами, що гинули. То була / **страшна війна!** (Зараз стали / постріляли і всьо. А то була **страшна війна.** Купа м'яса, купа крові!). І якраз він там, під Крутами, попав мій дід в полон... Так там був **страшний бій**»².

Як бачимо, у цьому тексті та в багатьох інших переказах про війну характерним є використання ме-

тафоричного епітета (*страшний, страшне*), що увійшов до фольклорної художньої системи як типова атрибутивна ознака образу війни.

Епізоди можуть виконувати функцію вставки. І це добре видно на прикладі текстів, в яких переходять у перекази, актуалізуючи давні фольклорні мотиви, що посилені семантикою традиційних народних вірувань. Цікавим у цьому сенсі є переказ про об'явлення австрійського солдата на могилі січового стрільця. У цьому творі задіяний сюжетотворчий мотив чуда, через який відображено магію християнських релігійних свят, ритуальне значення Великоднього дня та «поминального тижня».

[Великодняя молитва на стрілецькій могилі]

«**Моя мама [Оксана Шаль-Шкіра, 1920 р. н. — О. К.] розкажує, що вже після війни, то звозили всіх тут на цвинтар з поля, з лісу воні возили. Могіли такі булі. І воні з тих могіл збирали всіх і звозили на цвинтар.**

У нас в лісі **одна така була могила, що мама розказувала.** Що так-о: **люди** посвятили паску / *то ще було до війни* / і хотіли / «ну, ще до вечора далі, підім принесемо собі сухарнику» (*таких сухих дров з лісу. То близько до лісу*). І каже: *війшли / підходять (навіть моя бабця ходила і ті всі сусідки)* і, каже: *війшли — а на тій могилі стоїть австрійський солдат. **Молиться / у формі австрійського солдата.** І **молиться.** І каже: «молитвенник тримає в руках. (*То вони бачили такє чудо*). І молитвенник тримає на колінах і **молиться на тій могилі.** Каже: «ми вже знали, що то **святий день,** що вже як посвятили паску, то вже більше не можна нічого і нікуди йти. І вернулись. І не йшли до лісу».*

— *То такє видіння їм було?*

— То такє видіння було. То ще **день був,** то не то шо... На могилі **тих хлопців / січових стрільців**³.

Головним у цьому творі є епізод про молитву на стрілецькій могилі, що стала місцем фантастичного видіння та символічно навантаженим просторовим образом, який є одним з головних серед низки образних констант (таких як «цвинтар», «спалене село», «зганьблена церква» та ін.), притаманних переказам про війну [10]. Властиво цей епізод, послу-

² Зап. О. Кузьменко 14 липня 2008 р. у с. Завалів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. від Радомінської Ганни, 1954 р. н.) [15, арк. 62].

³ Зап. і розшифр. О. Кузьменко 14 липня 2008 р. у с. Завалів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. від Радомінської Ганни, 1954 р. н.) [15, арк. 131].

говуючись метафоричним висловлюванням, є «подієвим перехрестям тексту, на якому оприявнюються ключові його семантичні вузли» [21, с. 220].

У підсумку зазначимо, що для дослідника фольклорних наративів важливо давати оцінку не тільки епізодам, що структурують текст, але й епізодам, які мають різне функціонально-семантичне навантаження поміж собою. Так у будові текстів можемо виділити епізоди-зачини, епізоди-кульмінації, епізоди-вставки або епізоди-авторські відступи, які несуть важливу інформацію не стільки про оповідача, тогочасне історичне тло, скільки пояснюють мотив і суть епізоду. У цьому сенсі підтримуємо думку турецького дослідника усної оповідної традиції Ільхана Башгьоза, який стверджує, що «у відступах наявна ідеологія та оцінка подій оповідача, який під час розповіді зачіпає соціальні, економічні та політичні теми» [3, с. 95].

У висновку зазначимо, що структура фольклорних наративів про Першу світову війну складається із комплексу взаємозв'язаних епізодів у складі оповідних текстів більшої форми (меморати, фабулати). У них тема «австрійської» війни здебільшого зосереджена в одному епізоді тексту, в якому фігурують два-три динамічні образи. У таких переказах оповідачі часто послуговуються коментарями. Наявні авторські відступи, частка яких у загальному об'ємі текстів залежить від збільшення часової дистанції від зображуваної історії. Відступи дозволяють сегментацію тексту на епізоди.

У перспективі бачимо потребу максимально повної фіксації фольклорних наративів про Першу світову війну, що дозволить об'єктивно оцінити стан збереженості у фольклорній традиції тих чи інших сюжетів, яких сьогодні записати є вже вкрай важко. Важливою складовою у цьому напрямку вважаємо потребу залучення до аналізу ширшого обсягу польового матеріалу на задану тему, збереженого в усній традиції на теренах інших етнорегіонів України та типологічного зіставлення його із більш поширеними переказами про Другу світову війну, з метою визначення однотипних структурних моделей, що задіяні у творах неказкової прози.

1. Архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України. Відділ рукописів. — Ф. 28—3. — Од. зб. 413. — 6 арк.

- («Скрило сонце за горою...» Пісні (б. м.), перекази. Записано на Дрогобиччині (В. Гнатоком)).
2. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX—XX вв.: трактаты, статьи, эссе. — М.: МГУ, 1987. — С. 387—422.
 3. Башгьоз І. Відступи в усному оповіданні: дослідження, присвячене авторським коментарям турецьких оповідачів / Ільхан Башгьоз // Народна творчість та етнографія. — 2010. — № 5. — С. 94—103.
 4. Бріцина О. ХХ сторіччя в усній історії українців (нотатки до питання про історизм фольклору) / Олександра Бріцина // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело: зб. наук. ст. / за ред. Г.Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків, 2010. — С. 134—144.
 5. Бріцина О.. Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині (тексти та розвідки) / О. Бріцина, І. Головаха. — К.: Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, 2004. — С. 54—55.
 6. Головаха І.Є. Міфологічне світосприйняття сучасних носіїв фольклорної традиції [Електронний ресурс] / Інна Євгенівна Головаха. — Режим доступу до резюме: <http://www.newacropolis.org.ua/ua/study/conferece/?thesis=3672>.
 7. Грінченко Г. Текстуальний аналіз усно-історичного свідчення (на прикладі усних інтерв'ю з колишніми «остарбайтерами» Харківської області) / Гелінада Грінченко // Схід / Захід: історико-культуролог. зб. — Харків; К.: Критика, 2004. — Вип. 6. — С. 151—170.
 8. Грінченко Г. Усна історія — теорія, метод, джерело / Г. Грінченко // Невигадане. Усні історії остарбайтерів / авт.-упоряд., ред., вступ. ст. Г. Грінченко. — Харків: Райдер, 2004. — С. 10—32.
 9. Дмитровская М.А. Философия памяти / М.А. Дмитриевская // Логический анализ языка. Культурные концепты. — М.: Наука, 1991. — С. 78—85.
 10. Кузьменко О. Актуалізація образу «могила» у сучасній фольклорній традиції про січових стрільців / Оксана Кузьменко // Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті: матеріали міжнарод. наук. конф. в рамках V Міжнарод. фестивалю українського фольклору «Берегиня» / за ред. проф. В. Давидюка. — Луцьк: Твердиня, 2007. — С. 260—270.
 11. Кузьменко О. Голос пам'яті або український фольклор стресових ситуацій як ідентифікаційний маркер / Оксана Кузьменко // Na pograniczu «nowej Europy»: Polsko-ukraińskie sąsiedztwo / pod. red. Magdaleny Zowczak. — Warszawa: Wyd-wo DIG, 2010. — S. 301—318.
 12. Кузьменко О. Образ матері у фольклорних наративах про голодомор (когнітивно-семантичний аспект) / Оксана Кузьменко // Геноцид України в ХХ столітті: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 27 лют.

- 2010 р.) / редкол. : Любомир Сеник, Іван Любас та ін. — Львів, 2010. — С. 292—303.
13. Кузьменко О. Стрілецький нарратив як модель фольклорного тексту (поетичний аспект) [Електронний ресурс] / О. Кузьменко. — Режим доступу до резюме: http://www.lnu.edu.ua/Philol/www/kafedra_folklore/Programa_kafedri_70htm.
 14. Кузьменко О. Усна словесність про січове стрілецтво: деякі аспекти історичної дійсності та фольклорної естетики / Оксана Кузьменко // Схід / Захід : історико-культурологічний збірник / за ред. В. Кравченка та Г. Грінченко. — Харків : ТНМТ, 2008. — Вип. 11—12. Спеціальне видання : Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень. — С. 139—149.
 15. Кузьменко О. Народна проза про січових стрільців: науковий збірник [тексти] // Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 613. — 201 арк.
 16. Лабащук О. Концепт врача в материнских нарративах о беременности и родах: структурно-семантический анализ / Оксана Лабащук // Folia Litteraria Rossia 3. — Lodz : Primum Verbum, 2010. — S. 165—174.
 17. Лабащук О. Миф и история в материнских рассказах о беременности и родах / Оксана Лабащук // Folia Litteraria Rossia 4. — Lodz : Primum Verbum, 2011. — S. 142—148.
 18. Літературознавчий словник / ред. колегія Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. — К. : ВЦ «Академія», 1997. — 750 с.
 19. Мальцев Г.И. Традиционные формулы русской народной необрядовой лирики (Исследование по эстетике устно-поэтического канона) / Г.И. Мальцев. — Л. : Наука, 1989. — 165 с.
 20. Мишанич С.В. Усні народні оповідання. Питання етики / С.В. Мишанич. — К. : Наукова думка, 1986. — 327 с.
 21. Папуша І. До антропології чаювання в наративі української реалістичної прози / Ігор Папуша // Studia methodologica. — Вип. 24 : Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. — Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. — С. 214—221.
 22. Сімонідес Д. Меморат і фабулат у сучасній фольклористиці / Дорота Сімонідес // Народна творчість та етнографія. — 2007. — № 1. — С. 122—125.
 23. Схід / Захід: історико-культурологічний зб. / Східний Ін-т українознавства ім. Ковальських та ін.; редкол. : В.В. Кравченко (голов. ред.) та ін. — Харків : ТНМТ, 2008. — Вип. 11—12. Спец. вид. : Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / за ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. — 432 с.
 24. Чейф У.Л. Память и вербализация прошлого опыта / У.Л. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. —

Вип. 12: Прикладная лингвистика. — М. : Радуга, 1983. — С. 35—73.

25. Allen B. Oral History: The Folk Connection / Barbara Allen // The Past Meets The Present / ed. by D. Stricklin, R. Sharpless. — Lanham ; New York ; London : University Press of America, 1988. — S. 15—26.
26. Kaźmierska K. Doświadczenia wojenne polaków a kształtowanie tożsamości etnicznej. Analiza narracji kresowych / K. Kaźmierska. — Warszawa : Wyd-wo IEiS PAN, 1999. — 212 s.
27. Ługowska J. W świecie ludowych opowiadań: Texty, gatunki, intencje narracyjne / J. Ługowska. — Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993. — 283 s.

Oksana Kuzmenko

EPISODE AS A STRUCTURAL DOMINANT OF FOLKLORE NARRATIVES ON THE FIRST WORLD WAR.

Author of the article has considered compositional features of folklore narratives about World War I. Under analysis have been put several peculiarities characteristic for retaining in the collective memory and folklore tradition some most significant episodes from the historic past about war and army Attempt has been made to segregate and classify wide-spread typical structural elements. It has been found that in case with the memoir-stories their composition had included a set of plots with tendency to grow into separate independent one-episode works. In historical narrations (oral deliveries) the text has appeared in form of a brief «big episode summary» with traits of semantically and prosodically underlined image constants.

Keywords: folklore narrative, narration, memoir, text, episode, structure, motif, image, intertextuality, collective memory, narrative tradition.

Oksana Kuzmenko

ЭПИЗОД КАК СТРУКТУРНАЯ ДОМИНАНТА ФОЛЬКЛОРНЫХ НАРРАТИВОВ О ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

В статье автор рассматривает композицию фольклорных нарративов о Первой мировой войне. Проанализированы особенности удержания в коллективной памяти и фольклорной традиции наиболее важных эпизодов из исторического прошлого о войне и войске. Сделана попытка вычлнить и классифицировать типичные структурные части. Определено, что в рассказах-меморатах композиция текста состоит из ряда сюжетов, которые имеют тенденцию к отделению их в самостоятельное одноэпизодное произведение. В исторических преданиях текст имеет форму короткого «резюме большого эпизода» с признаками семантически и интонационно выделенных образных констант.

Ключевые слова: фольклорный нарратив, перевод, меморат, текст, эпизод, структура, мотив, образ, интертекстуальность, коллективная память, повествовательная традиция.